

MACIEJ KIJOWSKI

O CECHACH SPECYFICZNYCH USTROJU PAŃSTWOWEGO SAN MARINO

Jeśli przyjąć istnienie we współczesnym świecie swoiście rozumianego standardu konstytucyjnego¹, a w kontekście procesów globalizacji i integracji europejskiej nabiera on jaskrawie unifikacyjnego kolorytu², nie może dziwić wzrost zainteresowania ustrojami konstytucyjnymi poszczególnych państw, każde bowiem nie tylko legitymuje się znaczącą ilością cech uniwersalnych lecz w bardziej lub mniej oczywisty sposób odznacza się własną specyfiką ustrojową. Im stopień dyferencjacji szczególnych cech ustroju jest większy, tym mocniej skłania to własnych i obcych badaczy do ich zgłębiania. Godnym uwagi przykładem państwa legitymującego się znacznym stopniem swoistości jest Republika San Marino.

Wyróżnikiem republiki widocznym *prima facie* jest jej nazwa, i nie mam bynajmniej na myśli ani zatwierdzonego w 1448 r. miana wskazanego w poprzednim akapicie *in fine*, ani uzupełnianego od 1865 r. o superlatyw „Najjaśniejsza” (forma ceremonialna stosowana jest w początkowej treści aktów prawnych)³. Mam na uwadze fakt, iż państwo na Półwyspie Apeniń-

---

Dr MACIEJ KIJOWSKI – adiunkt w Zakładzie Prawa Konstytucyjnego Uniwersytetu Rzeszowskiego, adres do korespondencji: ul. Grunwaldzka 13, 35-068 Rzeszów, tel. 0-17 872-15-49, fax 0-17 872-15-14, e-mail: kijowski@univ.rzeszow.pl

¹ Por. J. G a l s t e r, *Standard w prawie konstytucyjnym*, w: *Pokój i sprawiedliwość przez prawo międzynarodowe. Zbiór studiów z okazji sześćdziesiątej rocznicy urodzin Profesora Janusza Gilasa*, red. C. Mik, Toruń: TNOiK „Dom Organizatora” 1997, s. 103-108.

² Por. A. B a ł a b a n, *Krajowe, porównawcze i unijne prawo konstytucyjne*, w: *Księga jubileuszowa z okazji 15-lecia Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego*, red. Z. Ofiarski, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2004, s. 201-202.

³ Zob. S. S t ę p n i c k i, *System polityczny „Najjaśniejszej Republiki San Marino”* (maszynopis złożony do druku) s. 6, 16; M. de V i s s e r, *De Republiek San Marino*, Leiden: A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N.V. 1941, s. 56.

skim jest jedynym w Europie nazwanym imieniem świętego i jego tytułem kanonizacyjnym, co więcej, święty ów był tego państwa założycielem. Jak przyjęło się bowiem uważać, św. Maryn, mnich, pustelnik i kamieniarz zbiegł z dalmatyńskiej wyspy Arbe przed prześladowaniami Dioklecjana, osiadając w 301 r. na Monte Titano⁴. W kontekście chrześcijańskiej genezy głębokiej czci, jaką otaczają sanmarińscy pamięć o fundatorze swojej wspólnoty, przypisania rocznicy jego śmierci (3 września 366 r.) rangi święta narodowego, uwieńczenia korony w godle państwowym krzyżem, nader aktualne staje się pytanie o adekwatność manifestowanej religijności do współczesnych realiów, o to, czy w istocie „historia społeczności zebranej przez Maryna, nazwaną rzeczpospolitą Święto Maryńską, jest ciąglem naśladowaniem przepisów ewangelii”⁵. W kontekście znacznej ilości katolików wśród populacji (obliczanej na 95,2%⁶) wskazać trzeba, iż San Marino jest państwem świeckim⁷, którego stosunki z Kościołem katolickim reguluje układ ze Stolicą

⁴ Szerzej S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 10-11; de V i s s e r, dz. cyt., s. 15; *Il Santo. Vita – Reliquie – Culto – Luoghi di S. Marino diacono, Fondatore e Patrono*, Cura E. Gosti, [Rimini] 2001, *passim*; F. S. D m o c h o w s k i, *Włochy. Obraz historyczny i opisowy krajów na Półwyspie Włoskim znajdujących się oraz Sycylii, Malty, Korsyki i Sardynii*, Warszawa: Księgarnia F. S. Dmochowskiego 1837, s. 171-172; W. Ł. L a n g r o d, *Ustrój państwowy Rzeczypospolitej San-Marino*, Warszawa: [Salezjańska Szkoła Graficzna] 1932, s. 3; M. C a r d i - n a l i, *San Marino and his History*, San Marino: La Souvenir 1984, s. 11; H. M. K r i t z e r, *San Marino*, w: *Legal Systems of the World: a Political, Social and Cultural Encyclopedia*, vol. IV., ed. tenże, Santa Barbara–Denver–Oxford: ABC-CLIO 2002, s. 1401; J. E. B i r d, *The Legal System of the Most Serene Republic of San Marino*, w: *Modern Legal Systems Cyclopeda*, vol. IV. *Western Europe (B). Non-E.E.C. Countries*, ed. K. R. Redden, L. L. Schlueter, Buffalo, New York: William S. Hein&Co. Law Publisher 1989 [1993], s. 4.150.5; W. N. D a c h i n, *Riespublika San-Marino*, Moskwa: Znaniye 1989, s. 10; J. C. D u r s m a, *Self-Determination, Statehood and International Relations of Micro-States. The Cases of Liechtenstein, San Marino, Monaco, Andorra and the Vatican City*, [Leiden]: Rijksuniversiteit te Leiden 1994, s. 216; R. M i e l c a r e k, *San Marino*, Poznań: Sorus 2001, s. 14, 22, 36; A. P r o n i ń s k a, *Historia San Marino*, w: *Historia małych krajów Europy. Andora. Liechtenstein. Luksemburg. Malta. Monako. San Marino*, red. J. Łaptos, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum 2002, s. 479-481; M. B o r z y ń s k a, *Dlaczego do Republiki San Marino?*, „Geografia w Szkole” 1996, nr 3, s. 173; E. S ł ę c k a, *We włoskim okrężeniu*, „Tajemnice Świata” 2004, nr 25, s. 16; B. Z u b o w i c z, *Republika wolności*, „Rzeczpospolita” nr 196 (4149) z 25 sierpnia 1995 r., s. 18; zob. również R. C a m m i l l e r i, *Wielka księga Świętych Patronów*, Kielce: Jedność 2001, s. 264-265, ucieczkę z Dalmacji datuje się tu na ok. 305 r.

⁵ D m o c h o w s k i, dz. cyt., s. 172.

⁶ Zob. M. C h m a j, *San Marino*, w: *Encyklopedia politologii*, t. II – *Ustroje państwowe*, red. W. Skrzydło, M. Chmaj, Kraków: Zakamycze 2000, s. 357.

⁷ Tak trafnie Stępnicki (dz. cyt., s. 58); tak również rząd San Marino („jak wiadomo, Republika [...] została utworzona przez ludzi wiary, niemniej jest ona państwem świeckim,

Apostolską z 2 kwietnia 1992 r.⁸ Jakkolwiek w świetle tegoż stołeczna bazylika pw. św. Maryna jest miejscem obrzędów liturgicznych towarzyszących m.in. świętom narodowym oraz wyborowi i inwestyturze kapitanów-regentów (art. 6 lit. b), strażnicy zaś bazyliki (*masari*) mianowani są przez rząd (art. 6 lit. d), ustawa nr 115 z 29 października 1993 r. o zmianie dekretu z 27 czerwca 1909 r. „Przysięga członków Rady” (*Giuramento dei Consiglieri*) wprowadziła wobec nowo kreowanych parlamentarzystów alternatywną rotę przysięgi, w której odwołanie się do Ewangelii zastąpić można słowami „na mój honor”, przy zachowaniu wszakże wyłącznej rotę religijnej dla piasunów innych godności państwowych, w tym kapitanów-regentów i członków gabinetu⁹. Dekret znowelizowano w reakcji na skierowany do kapitanów-regentów wniosek grupy wybranych 30 maja 1993 r. członków Wielkiej Rady Naczelnej o umożliwienie im składania ślubowania parlamentarnego wolnego od asocjacji ewangelicznych; 18 czerwca 1993 r. wnioskodawcy złożyli takowe ślubowanie – w brzmieniu rotę z 1909 r., ale bez odniesienia biblijnego – *in scripto*, tym niemniej Sekretariat Rady wyraził 12 lipca 1993 r. opinię o nieważności ślubowania, wskutek czego po dwóch tygodniach Wielka Rada *in pleno* zobowiązała wnioskodawców do złożenia ślubowania *in extenso* pod rygorem przewidzianej w art. 55 zd. 2 ustawy wyborczej z 29 grudnia 1958 r. utraty mandatów parlamentarnych; autorzy wniosku złożyli ślubowanie w nakazanej formie, wskazując zarazem na naruszenie ich wolności sumienia i wyznania, następnie zaś, już po uchwaleniu ustawy nr 115 wszczęli postępowanie przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka powołując się na naruszenie art. 9 Konwencji europejskiej o ochronie praw człowieka i pod-

---

w którym wolność wyznania jest wyraźnie konsekrowana przez prawo”) w postępowaniu przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w sprawie *Buscarini et al.* przeciwko San Marino (zob. *San Marino: Klauzula religijna w ślubowaniu parlamentarnym (wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 18 lutego 1999 r. w sprawie Buscarini i inni przeciwko San Marino)*, przekład i oprac. L. Garlicki. „Przegląd Sejmowy” 1999, nr 6, s. 142); odmiennie Mielcarek (dz. cyt. s. 36), według którego „oficjalną religią kraju jest katolicyzm”.

⁸ Układ między Stolicą Apostolską i Republiką San Marino, podpisany 2 kwietnia 1992, w: J. K r u k o w s k i, *Konkordaty współczesne. Doktryna. Teksty (1964-1994)*, Warszawa: Civitas Christiana 1995, s. 400-407.

⁹ Zob. S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 58; *San Marino: Klauzula*, s. 141; M. A. N o - w i c k i, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo 1999 (część I)*, Warszawa: Ośrodek Informacji Rady Europy, Centrum Europejskie UW 1999, s. 88; t e n ż e, *Ewangelia jako wyraz tradycji*. „Rzeczpospolita” nr 65 (5230) z 18 marca 1999 r., s. 17.

stawowych wolności, wskutek czego wyrokiem z 18 lutego 1999 r. trybunał stwierdził naruszenie przywołanego artykułu¹⁰.

Równie istotną *differentia specifica* San Marino jest dwuosobowa kompozycja głowy państwa, jakkolwiek poczytywanie republiki za jedyne państwo współczesnego świata legitymujące się taką cechą¹¹ jest niewłaściwe. Jeśli abstrahować nawet od rządów konsulatu w Paragwaju (1813-1814, 1841-1844), wskazać należy na Andorę (od 1278 r. na czele księstwa stoją pospołu *coprinceps*, co potwierdza art. 43 konstytucji z 1993 r.), Samoa (na podstawie art. 17 ust. 1 i 2 konstytucji z 1960 r. w latach 1962-1963 głowa państwa występowała w dwóch osobach), jak również – chodzi tu wszakże o szefów rządu – na Kambodżę (w świetle pierwotnego art. 138, obecnie zaś art. 157 konstytucji z 1993 r. na czas pierwszej kadencji parlamentu powołanego po restytucji monarchii, ustanowiono urzędy pierwszego premiera i drugiego premiera). W XXI w. duumwirat występuje jednak wyłącznie w Andorze i San Marino. Jednak współksiężęta pierwszego z tych państw rezydują każdy w innym kraju, zaś kapitanowie-regenci San Marino pozostają ze sobą w ścisłej współpracy, zajmując wspólny gabinet, mimo że wyposażony w osobne linie telefoniczne¹². Dwuosobowa konstrukcja sprawowanego przez nich urzędu jest na tyle ścisła, że warunkiem *sine qua non* podjęcia przezeń jakiegokolwiek decyzji jest jednomyślność obu kapitanów-regentów, w związku z czym każdy z nich dysponuje prawem skutecznego weta wobec projektu decyzji wniesionego przez drugiego¹³ – prawem wzorowanym na przysługującym konsulom w republikańskim okresie historii starożytnego Rzymu;

---

¹⁰ Szerzej zob. S t ę p n i c k i, dz. cyt. s. 58 przyp. 144; *San Marino: Klauzula, passim*; N o w i c k i, *Europejski*, s. 7, 88-90; t e n ż e, *Ewangelia*, s. 17; M. G r a n a t, *Granice wolności religijnej w społeczeństwie pluralistycznym*, w: *Kultura i prawo. Materiały III Międzynarodowej Konferencji na temat „Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej”*, Warszawa, 2-4 września 2002, red. J. Krukowski, O. Theisen, Lublin: TN KUL 2003, s. 182-183.

¹¹ Tak S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 80.

¹² Zob. D a c h i n, dz. cyt., s. 63.

¹³ Zob. tamże s. 8; S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 83; Z u b o w i c z, *Republika wolności*, s. 8; T. G o d u Ń, M. C y g n a r o w s k i, S. D u d e k, P. I w a n i s z c z u k, *Leksykon systemów politycznych*, Warszawa: DW Elipsa 2003, s. 260; E. T a m a g n i n i, *Attraverso le istituzioni sammarinesi: Un breve profilo della Reggenza e del suo mandato*, „L’Ospite” 1988, nr 1, s. 16; A. C h e z z i, L. C i a v a t t a, *Investire a San Marino*, Rimini: Maggioli Editore 1994, s. 75. Należy przy tym pamiętać, iż jeśli absencja lub inny ważny powód stoi na przeszkodzie podpisaniu aktu należącego do właściwości regencji przez obu kapitanów-regentów, wystarczy *ad solemnitatem* sygnatura jednego z nich, nie dotyczy to wszakże aktów prawodawczych – zob. L a n g r o d, dz. cyt., s. 8; S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 83.

I Capitani Reggenti esercitano l'ufficio di Capo dello Stato secondo il principio della collegialità, stanowi jednoznacznie art. 3 *in principio* ustawy nr 59 z 8 lipca 1974 r. – Karta praw obywateli i fundamentalnych zasad porządku San Marino.

Na tle fluktuacji pozycji ustrojowej i terminologii instytucji głowy państwa we wszystkich pozostałych państwach Europy (a i znacznej części świata) San Marino przykuwa i w tej kwestii uwagę niespotykaną ciągłością. Nie później niż w XII w., czego dowodzi dokument z 12 grudnia 1244 r., stali na czele państwa dwaj konsulowie (nomenklatura, jak i prawo weta, o którym mowa wyżej, przejęte z Rzymu republikańskiego), od 1295 r. czynili to kapitan i obrońca, w roku 1317 otrzymali honory kapitanów (rektorów), ostatecznie zastąpione godnością kapitanów-regentów¹⁴. Jeden z nich reprezentuje miasto, drugi wieś¹⁵, funkcję głowy państwa sprawują honorowo¹⁶ i to przez nadzwyczaj krótką w porównaniu z innymi ustrojami sześciomiesięczną¹⁷, inaugurowaną 1 kwietnia i 1 października kadencję. Reelekcja możliwa

¹⁴ Zob. S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 12-13, 80; P r o n i ń s k a, dz. cyt., s. 483; D u u r s m a, dz. cyt., s. 220 przyp. 43; zob. również Tamagnini (dz. cyt. s. 16), wedle której godność obrońcy istniała jeszcze w 1331 r. Nie jest natomiast do przyjęcia pogląd Kritzera (dz. cyt. s. 1401, 1402) i Mielcarka (dz. cyt. s. 14), ponad wszelką wątpliwość datujących pierwszą elekcję konsulów na rok 1243, wskazanie bowiem we wspomnianym, a późniejszym o rok dokumencie na piastunów tego urzędu – Filippo da Sterpeto i Oddone di Scarito nie zdaje się nawet sugerować, że byli oni pierwszymi konsulami w historii, lecz są jedynie pierwszymi znanymi z imienia.

¹⁵ Zob. D m o c h o w s k i, dz. cyt. s. 173; *San Marino*, w: *Słownik szkolny. Państwa świata*, red. T. Mołdawa, Warszawa: WSiP 1998 s. 318; F.-R. D a r e s t e, P. D a r e s t e, *Les constitutions modernes. Europe – Afrique – Asie – Océanie – Amérique*, t. II – *Europe. Hongrie à Yougoslavie*, Paris: Librairie du Recueil Sirey 1929, s. 421.

¹⁶ Zob. B i r d, dz. cyt., s. 4.150.6; T a m a g n i n i, dz. cyt., s. 16.

¹⁷ Nie ma racji Mielcarek (dz. cyt. s. 14), wedle którego od 1243 r. (zob. przyp. 14) kapitanowie-regenci „po dziś dzień nieprzerwanie zmieniają się u władzy co sześć miesięcy”, albowiem w 1503 r., podczas oblężenia dokonanej przez księcia Cesare Borgię kadencja tychże liczyła 3 miesiące, natomiast między październikiem 1739 a 5 lutego 1740 r., wskutek okupacji dokonanej przez kard. Giulio Alberoniego, urząd kapitanów-regentów nie istniał, zastąpiony został stanowiskiem gubernatora – zob. P r o n i ń s k a, dz. cyt., s. 491, 495-497; T a m a g n i n i, dz. cyt., s. 16; A. T u r c h i n i, *Diritti sovrani e desiderio di potenza della Santa Sede nel XVIII secolo. Il caso di San Marino*, w: *La tradizione politica di San Marino. Dalle origini dell'indipendenza al pensiero politico di Pietro Franciosi*, Cura E. Righi Iwanejko. [San Marino]: Il Lavoro Editoriale 1988, s. 246-258. *Casus 1739-1740* przeczy zarazem żywionej przez A. Kosickiego (*Problem podmiotowości europejskich „minipaństw” w świetle prawa międzynarodowego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2002, z. 1, s. 117) pewności jakoby próby podbicia San Marino ustały wraz z uznaniem jego nienaruszalnej suwerenności przez papieża Pawła III w 1549 r.

jest nie wcześniej niż po upływie trzech lat od zakończenia poprzednio piastowanej kadencji. Niespotykane krótką inwestytura (krótsza dwukrotnie od kadencji prezydenta Szwajcarii, czternastokrotnie zaś od kadencji prezydenta Turcji) implikuje zaś nałożony na głowę państwa obowiązek złożenia dymisji przed upływem kadencji¹⁸. Po jej zakończeniu kapitanów-regentów można poddać odpowiedzialności przed wyłanianym przez parlament (również ze swego grona i również dwuosobowym) Syndykatem Regencji za popełnienie w ciągu minionego półrocza czynów sprzecznych z prawem, rozumianych jako narażające na szwank interesy państwa przekroczenie uprawnień lub uchylenie się od obowiązków; począwszy od skierowania stosownego wniosku, każdy obywatel republiki ma prawo w ciągu trzech dni wyartykułować własne zarzuty wobec byłych piastunów godności głowy państwa, jeśli zaś w toku wszczętej w wyniku skarg fakultatywnej procedury stwierdzono by popełnienie przestępstwa, postępowanie przejmie sąd powszechny, kompetentny do wymierzenia kary przewidzianej w Kodeksie karnym¹⁹.

Z duumwiratem wiąże się pośrednio eklektyczny charakter sanmarińskiego ustroju państwowego. Nie da się go zakwalifikować „wtłoczyć” *par force* ani do prezydenckiego, ani półprezydenckiego, ani parlamentarno-gabinetowego, ani do systemu rządów komitetowych (choć do niego najprędzej), elementy zaś każdego z nich są w melanzu stanowiącym ustrój San Marino obecnie. Z jednej strony istotny zakres kompetencji parlamentu pozornie nie budzi wątpliwości co do jego preponderancji w systemie organów państwowych – tym bardziej, że z grona jego członków wywodzą się kapitanowie-regenci – z drugiej wszakże mogą oni legislatywę rozwiązać, sami przewodnicząc *ex officio* temu parlamentowi, jak i pozostałym centralnym organom kolegiальnym – Arengo, Kongresowi Państwa (rządowi) i Radzie Dwunastu²⁰. Jakkolwiek

---

¹⁸ Tak tłumaczy – i według mnie trafnie – powinność dymisji głowy państwa Stępnicki (dz. cyt., s. 81-82).

¹⁹ Szerzej tamże, s. 84-85; L a n g r o d, dz. cyt., s. 9; C a r d i n a l i, dz. cyt., s. 32; T a m a g n i n i, dz. cyt., s. 16; zob. również nieuzasadnione utożsamianie odpowiedzialności konstytucyjnej kapitanów-regentów z ich rzekomą odpowiedzialnością polityczną, jakiego dopuszcza się Duursma (dz. cyt., s. 220).

²⁰ Zob. C a r d i n a l i, dz. cyt., s. 32; T a m a g n i n i, dz. cyt., s. 16; C h e z z i, C i a v a t t a, dz. cyt., s. 75; A. J. P e a s l e e, *Constitutions of Nations*, vol. III, *Europe*, The Hague: Martinus Nijhoff 1968, s. 787; zob. również Duursma (dz. cyt., s. 220), Pronińska (dz. cyt., s. 472) i Stępnicki (dz. cyt., s. 82), jakkolwiek wśród organów funkcjonujących pod przewodnictwem kapitanów-regentów nie wymieniają Arengo, co stanowi zapewne refleks wybitnie nietrafnej opinii tego trzeciego o rzekomo wątpliwym charakterze tego zgromadzenia *de lege lata* (por. tamże, s. 65). Inną obiekcję budzi we mnie chybione przekonanie Birda (dz.

kapitanowie-regenci są nie tylko głową państwa lecz również szefem rządu, nie ponoszą odpowiedzialności politycznej w rozumieniu parlamentarno-gabinetowym – w odróżnieniu od gabinetu *in corpore* i poszczególnych sekretarzy stanu, dymisja rządu nie skutkuje zatem rezygnacją regencji lecz jedynie podjęciem przez nią mediacji w celu utworzenia nowego gabinetu, skoro zaś byłaby ona nieskuteczna, wspomnianym (a miało to miejsce w 1951, 1977 i 2001 r.) rozwiązaniem Wielkiej Rady Naczelnej i rozpisaniem nowych wyborów²¹. I jeszcze jeden analogiczny przykład: art. 3 *in medio* przytoczanej ustawy nr 59 upoważnia głowę państwa do wydawania w pilnej potrzebie (*in caso di urgenza*) dekretów z mocą ustawy (*decreti con forza di legge*)²² podlegających autoryzacji parlamentarnej *ex post* pod rygorem utraty mocy, w świetle natomiast art. 3 ustawy nr 97 z 5 września 1997 r. odpowiedzialności politycznej nad owymi aktami podejmuje się Kongres Państwa, jakkolwiek w ich stanowieniu uczestniczył o tyle tylko, o ile wyraził wobec regencji opinię *ex ante* w ich przedmiocie, i to bynajmniej nie wiążącą²³.

Swoisty charakter ustroju państwowego San Marino nakazuje zarazem zachowanie daleko idącej rezerwy wobec jednoznacznego przypisania mu funkcji realizacji podziału władzy. Jakkolwiek art. 3 ustawy nr 59 ramowo rozpisuje wykonywanie poszczególnych władz odpowiednim urządóm wedle monteskiuszowskich wskazań, stwierdzenie M. Chmaja o parlamencie będącym „najwyższym organem władzy”²⁴ bliskie jest prawdy tym bardziej, że wbrew zasadzie *nemo iudex in causa sua* Wielka Rada Naczelna zachowuje wyłączne prawo rozstrzygania o konstytucyjności stanowionego w republice prawa²⁵. Co więcej, w myśl księgi I rubryki III Leges Statutae traktującej o radzie, *Princepsque supremus, ac absolutus, et solus Reipublicae nostrae fuit, adhuc existit, ac Deo dante precibus Beati Marini Protectoris nostri,*

---

cyt., s. 4.150.7), jakoby rola premiera (?) należała „tradycyjnie” do Sekretarza Stanu do Spraw Zagranicznych, co się zaś tyczy nazywania rządu przez G. S. Gurwicza (*San-Marino. Wprowadzająca stat’ja*, w: *Konstytucji burżuaznych gosudarstw Jewropy*, red. tenże, Moskwa: Izdatielstwo Inostrannoj Litieratury 1957 s. 801-802) Małą Radą (w odróżnieniu od wielkiej, stanowiącej parlament), to zapewne *licentia academica* autora.

²¹ Zob. przyp. 19 – za przypisaniem głowie państwa odpowiedzialności politycznej oraz za nieistnieniem po jej stronie kompetencji rozwiązania parlamentu opowiada się – moim zdaniem najzupełniej niesłusznie – D u r s m a (dz. cyt., s. 220).

²² Nazywane również *decreti reggenziali di urgenza*.

²³ Zob. S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 82, 90-91.

²⁴ C h m a j, dz. cyt., s. 357.

²⁵ Słusznie zwraca na to uwagę Stępnicki (dz. cyt., s. 51, 63).

semper erit. Habet enim ius necis, et vitae, ac bonorum cuiuslibet de praedicta Terra, Comitatu, Districtu, et Iurisdictione etc. Można zatem opowiedzieć się za supremacją parlamentu w systemie organów państwowych (z zastrzeżeniem szczególnego miejsca Arengo, o czym niżej) i specyficznie pojmowaną jednolitością władzy. Jakkolwiek wyodrębnienie egzekutywy i judykatury nie nastęrcza trudności (generalnie rzecz biorąc!), podziałowi władzy stoi na przeszkodzie choćby wyposażenie kapitanów-regentów w kompetencje wskazania terminu dla postępowania apelacyjnego oraz osobistego uczestnictwa w publikacji orzeczeń sądów apelacyjnych, tudzież fakt ich przewodniczenia Radzie Dwunastu²⁶, stanowiącej m.in. organ odwoławczy III instancji w postępowaniu cywilnym i postępowaniu administracyjnym oraz sąd wojskowy²⁷.

Jeśli zaś mowa o sądownictwie, godne zauważenia są przynajmniej dwie jego cechy charakterystyczne. Pierwszą jest struktura judykatury, kazuistycznie uregulowana w ustawie nr 83 z 28 października 1992 r.²⁸, oparta na sędziach pojednawczych, komisarzach prawa, sędziach apelacyjnych do spraw cywilnych i takowych do spraw karnych, w świetle zaś ustawy nr 68 z 28 czerwca 1989 r. także na sędziach administracyjnych I i II instancji; istnieje ponadto urząd sędziego śledczego sprawowany przez prokuratora, którego funkcję reguluje księga I rubryka XXIII Leges Statutae. Drugim *signum specificis* jest powierzanie godności sędziowskich cudzoziemcom²⁹ wybieranym przez Wielką Radę Naczelną na czteroletnią kadencję (obywatele San Marino mogą pełnić jedynie urzędy sędziego pojednawczego oraz prokuratora³⁰), co tłumaczy się dwojako: z jednej strony implikowaną skromnym terytorium niemożnością należytego kształcenia kadr prawniczych³¹, z dru-

---

²⁶ Zaangażowanie głowy państwa w sprawowanie władzy sądowniczej jest zapewne refleksem czasów, w których wymiar sprawiedliwości sprawowali wyłącznie kapitanowie-regenci i ich poprzednicy.

²⁷ Gurwicz (dz. cyt., s. 801) i Langrod (dz. cyt., s. 11) nazywają Consiglio dei Dodici „sądem najwyższym”.

²⁸ Jeśli mowa o sędziach, należy interpretować to pojęcie jako synonim sądu, w San Marino orzeka się bowiem jednoosobowo w każdej instancji; wyjątkiem jest Rada Dwunastu – zob. Duursma, dz. cyt., s. 225; K r i t z e r, dz. cyt., s. 1403.

²⁹ *Salvo le eccezioni statutarie, i giudici non possono essere cittadini sammarinesi*, jak stanowi art. 15 *in medio* ustawy nr 59.

³⁰ Jeśli Duursma (dz. cyt., s. 223), Mielcarek (dz. cyt., s. 26) oraz Chezzi, Ciavatta (dz. cyt., s. 76) czynią wyjątek jedynie dla *giudice conciliatore*, ich punkt widzenia jest do zaakceptowania, o ile do grona sędziów nie zaliczy się prokuratora.

³¹ Tak Stępnicki (dz. cyt., s. 93), który za M. Śmigasiewiczem (*System polityczny Księstwa*

giej zaś dążeniem do zachowania jak najdalej idącej bezstronności³². Oba te poglądy podzielam³³.

Kolejny, jakże istotny charakterystyczny dla San Marino rys stanowi prawne i społeczne znaczenie demokracji bezpośredniej, symbolizowanej napisem *Vox populi jubeat* na chorągwi dzierżonej przez alegorię republiki wieńczącą ścianę wejściową sali obrad parlamentu (Sala del Consiglio) w Palazzo del Governo, siedzibie najwyższych władz państwa. Najpierw o referendum; w świetle ustawy nr 101 z 28 listopada 1994 r. może ono przyjąć charakter ustawodawczy, zatwierdzający, bądź unieważniający, o zarządzenie go przez głowę państwa wnosi natomiast co najmniej 15 obywateli lub nie mniej niż 5 spośród 9 rad zamków (okręgów administracyjnych)³⁴, wzięwszy pod uwagę istnienie karencji uniemożliwiającej w ciągu 3 lat ponowne poddanie pod głosowanie kwestii odrzuconej w referendum, co się zaś tyczy referendów derogacyjnych, nie można ich przeprowadzać podczas wyborów powszechnych albo takich, które odnawiają skład co najmniej 5 rad zamków, a w roku kalendarzowym odbyć się może tylko jedna sesja referendalna takowym poświęcona. Wynik referendum jest wiążący, jeśli za wnioskiem opowie się zwykła większość głosujących, a wnioskodawcy zdobyli zarazem co najmniej 25% głosów wszystkich obywateli uprawnionych do głosowania. Z kolei wspomnieć należy o wprowadzonej ustawą nr 82 z 29 października 1981 r. obywatelskiej inicjatywie ustawodawczej rozumianej jako przysługujące grupie nie mniej niż 60 obywateli posiadających czynne prawo wyborcze, prawo wnoszenia projektów ustaw za pośrednictwem kapitanów-regentów pod adresem Wielkiej Rady Naczelnej. Szczególnie istotna jest

---

Liechtensteinu, Warszawa: DW Elipsa 1999, s. 117) przywołuje przykład obsadzania również w owym księstwie urzędów sędziowskich przez cudzoziemców. Argument niedostatku własnych kadr fachowych dotyczył ongiś nie tylko sędziów, pisał bowiem Dmochowski (dz. cyt., s. 173), że „doktor i chirurg także cudzoziemcy”.

³² Tak Peaslee (dz. cyt., s. 787), tudzież Mielcarek (dz. cyt., s. 26, 27). Warto wspomnieć w tym kontekście i głos Śmigasiewicza (dz. cyt., s. 119) wnioskującego w stosunku do niewielkich rozmiarem i liczbą ludności państw o istnieniu *iunctim* między ich tak zdeterminowanym charakterem a łatwością powstawania konfliktów interesów związanych z powiązaniem rodzinnymi, bądź ekonomicznymi.

³³ Być może czynił tak również Langrod (dz. cyt., s. 11), uzasadniający sprawowanie funkcji sędziowskich przez cudzoziemców „względami praktycznymi”.

³⁴ Co się tyczy wniosku obywatelskiego, po ewentualnym uznaniu tegoż za dopuszczalne przez Kolegium Sędziowskie, ustanowiony przez wnioskodawców Komitet Promocji musi w ciągu 60 dni zebrać i przedłożyć podpisy nie mniej niż 350 osób popierających wniosek. Obowiązek przedstawienia podpisów nie dotyczy wniosku składanego przez *giunte di castello*.

jednak inna instytucja – Arengo, od wieków odgrywająca w systemie organów państwowych rolę nader osobliwą. Rzecz jasna, pierwotne zgromadzenie rodzin rządzących modyfikowało *à travers les siècles* zarówno swój skład (od ojców rodzin po ogół obywateli), jak i usytuowanie hierarchiczne (początkowo było najwyższym organem prawodawczym, by w 1253 r. przekazać znaczną część kompetencji legislacyjnych uformowanemu wówczas parlamentowi).

Zupełnie niezrozumiała i pozbawiona podstaw jest według mnie supozycja S. Stępnickiego, jakoby istnienie Arengo było obecnie „bardzo wątpliwe”³⁵. *Quo modo?* Jakkolwiek zakres uprawnień zgromadzenia jest – o czym wyżej – znacznie węższy niż pierwotnie, dysponuje ono *de lege lata* dwiema nie-małej wagi kompetencjami. Jako *congregatio universi populi Terrae Sancti Marini, et eius Curiae* (księga I rubryka I Leges Statutae) stanowi po pierwsze władzę ustrojodawczą³⁶, zachowując prawo dokonywania zmian w statucie, po drugie zaś wykonuje prawo petycji – w pierwszą niedzielę po kwietniowej i październikowej inwestyturze głowy państwa zbierają się obywatele państwa, spośród których każdy może wystąpić z wnioskiem kierowanym do kapitanów-regentów, a obligującym ich do przekazania sprawy parlamentowi, który w zależności od profilu wniosku proceduje nad nim bezpośrednio, bądź zobowiązuje do tego rząd pod rygorem pociągnięcia odpowiedniego z tych organów do odpowiedzialności politycznej. Zakres przedmiotowy prawa petycji jest szeroki; księga I rubryka I Leges Statutae wskazuje m.in. na nominacje urzędników państwowych, wyznaczanie podatków i opłat, sprawy drogowych i wodnych robót publicznych *etc.*, choć w istocie nie jest on ograniczony³⁷. Skoro „istnienie tego rodzaju referendum, dając ludności Rzeczypospolitej możliwość bezpośredniego wskazania swej woli i swych życzeń, dowodzi głęboko demokratycznego charakteru rządów tego państwa”³⁸, nie jest uprawnione dokonywanie w literaturze tak rażących symplifikacji, jak przypisywanie zgromadzeń ludowych jedynie zbierającym się

---

³⁵ S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 65.

³⁶ „Rodzajem nadparlamentu” trafnie nazywa ją Mielcarek (dz. cyt., s. 23). Użyty przezeń prefiks pozwala na zestawienie *grosso modo* stosunku Arengo do Wielkiej Rady Naczelnej z organami innych państw usytuowanymi „nad” innymi permanentnymi a zbliżonymi co do istoty organami, takimi jak Wielkie Zgromadzenie Narodowe wobec Zgromadzenia Narodowego Bułgarii czy Przywódca wobec Prezydenta Iranu – oczywiście tylko wedle kryterium miejsca w systemie organów państwowych.

³⁷ Obywatele mają prawo do „wszelkich zażaleń i skarg, jak i próśb, wniosków i propozycji” – L a n g r o d, dz. cyt., s. 7.

³⁸ Tamże, s. 8.

sub Iove w pięciu kantonach Szwajcarii³⁹, dla których, jak i dla Arengo, wspólny jest wzór starogreckiej *ekklesia*.

Ze wszech miar istotne jest wskazanie na fakt stanowienia przez San Marino najstarszej i od 301 r. nieprzerwanie po dziś dzień istniejącej republiki świata⁴⁰. Jakkolwiek by nie periodyzować jej historii i nie przypominać o arystokratyczno-oligarchicznym obliczu państwa przez wiele stuleci, pamiętać należy, iż San Marino jako jedyny podmiot odstąpiło od udziału w zjednoczeniu Włoch (bądź co bądź w monarchię) i jako jedyna z licznych komun włoskich zachowała niezmiennie republikańską formę rządów. To wręcz truizm, ale wart przypomnienia w kontekście błędnych informacji przekazywanych przez wydawnictwa *ex definitione* informacyjno-edukacyjne⁴¹ i sądów wypowiedzianych przez luminarzy nauki⁴².

Nie można nie przypomnieć też o specyfice ustawy zasadniczej San Marino, ona to bowiem, a nie, jak przekonuje dowolny podręcznik, amerykańska,

---

³⁹ Tak m.in. B. B a n a s z a k, *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Kraków: Zakamycze 2004, s. 300-301; M. H o l z e r, K. E c k h a r d t, *Wstęp do prawoznawstwa*, Przemysł: Wyższa Szkoła Administracji i Zarządzania 2002, s. 29.

⁴⁰ O ciągłości państwa i jego republikańskiego ustroju świadczy używanie podwójnej datacji m.in. w tekstach aktów normatywnych i w korespondencji urzędowej, np. w postaci 2005/1704 d.F.R.

⁴¹ Dowiedzieć się z nich można, że „pierwsi mieszkańcy osiedlili się tu około 600” a „w IX-XIII w. San Marino było podległym hrabstwem, potem księstwem”, by w 1400 r. uzyskać niezależność, do rządu zaś „najstarszych republik w świecie” trafić dzięki konstytucji z 1600 r. (*Państwa świata. Ilustrowany leksykon*, Warszawa: Świat Książki 2004, s. 50), albo, że „nieprzerwaną państwowość San Marino datuje się od roku 885” (*Almanach wiedzy powszechnej 1998*, Warszawa: Skrzydła 1998, s. 473), ewentualnie, że „jest to niepodległe państwo od 885 r., a republika od XIV wieku” (K. L y e, *Państwa świata*, Warszawa: Wyd. Elipsa 2003, s. 341), że „jest republiką niepodległą od połowy XIII w.” (M. F l e s z a r, *Europa*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1961, s. 159), że „jest republiką od 1400 roku” (Z u b o w i c z, *Republika wolności*, s. 8), względnie, że to „od XVII w. niezależne państwo” (*San Marino*, w: *Słownik szkolny*, s. 318) lub, że niezależność ową uzyskało „na przełomie XIII i XIV w.” (A. B i Ń k o w s k i, *Almanach państw świata 2004*, Warszawa: Książka i Wiedza 2004, s. 381). Przy tak znacznej rozbieżności poglądów niemal nie dziwi spostrzeżone przez autora przed dwoma-trzema laty ogłoszenie biura podróży zachęcające do odwiedzenia San Marino jako ...księstwa.

⁴² „Nie ma w tej chwili państwa w Europie, które w takiej samej postaci istniałoby dłużej niż pięćset lat. Najstarsza jest chyba Andora”, uważa N. Davies (*Trzy paszporty mojego syna*, rozmawiał M. Ostrowski, „Polityka” 2003, nr 41, s. 58). „Au XIIe siècle, les habitants groupés autour de l’abbaye de Saint-Marin se constituèrent en commune et proclamèrent leur indépendance”, powiada B. Mirkine-Guetzévitch (*Les Constitutions européennes*, t. II. *Textes des Constitutions (France à Yougoslavie)*, Paris: Presses Universitaires de France 1951, s. 656).

stanowi najstarszą z obowiązujących obecnie konstytucji⁴³. To owe wspomniane już wyżej *Leges Statutae*, zwane *in brevi* statutem, czyli *Statuta, Decreta ac Ordinamenta Illustrissimae Reipublicae ac Perpetuae Libertatis Terrae Sancti Marini* z 8 października 1600 r.⁴⁴, podzielone na 6 ksiąg i 314 rubryk. Księga I reguluje zagadnienia ustrojowe, II – cywilistyczne⁴⁵, IV – procedury odwoławcze, V – sprawy nadzoru sanitarnego, żywnościowego, budowlanego i przemysłowego, VI wreszcie odpowiedzialność odszkodowawczą; nie obowiązuje już księga III kodyfikująca *illo tempore* prawo karne. Jedna z najobszerniejszych dziś konstytucji może razić kazuistyką i archaicznym językiem, ale jej ciągłe funkcjonowanie w porządku prawnym przyczynia się do ciągłości form ustrojowych, wolnych od narażenia na pokusy doraźnych zmian. Z Księgą I statutu koegzystuje przywoływana już ustawa nr 59 z 1974 r., stanowiąca rezultat prac powołanej w 1969 r. Komisji do zbadania problemów instytucjonalnych San Marino. Ustawa nie dokonała nowelizacji statutu, lecz w preambule i 16 artykułach dokonała *de facto* petryfikacji jego założeń, konkretyzując i nazywając wprost zasady i instytucje państwa do 1974 r. implikowane ze statutu, ustaw i praktyki ustrojowej, *scil.* suwerenność narodu, prawa, wolności i obowiązki jednostki, podstawy prawa wyborczego, ochronę własności, ochronę rodziny, wyrzeczenie się faszyzmu⁴⁶, odrzucenie wojny jako środka rozstrzygania konfliktów międzynarodowych.

San Marino wyróżnia się też specyficznym rozumieniem sytuacji prawnej jednostki. Co wydaje się najistotniejsze, to, że porządek prawny, życie

---

⁴³ Jakkolwiek statut spisano w ostatnim roku XVI w., kodyfikuje on, spaja, weryfikuje i nowelizuje normy rangi statutowej, ustanawiane już od XIII w. – zob. P e a s l e e, dz. cyt., s. 786; K r i t z e r, dz. cyt., s. 1402; L a n g r o d, dz. cyt., s. 5; S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 12, 49, 53; B. S i k o r s k a, *Sytuacja prawnomiędzynarodowa europejskich państw karłowatych (Liechtenstein, Monako, San Marino, Andora)*, Warszawa: PISM 1972, s. 11. Nieistnienie w San Marino konstytucji pisanej niesłusznie uważa za oczywiste Gurwicz (dz. cyt., s. 801).

⁴⁴ *Leges Statutae Reipublicae Sancti Marini*. Florentiae: Cooperativa Typographia 1895.

⁴⁵ Prawo cywilne San Marino stanowi oparta wprost na wzorach rzymskich Księga II Statutu, *Civilium Causarum* wraz z wybranymi normami Kodeksu Justyniana, prawa kanonicznego i prawa zwyczajowego, co czyni San Marino w kontekście wprowadzenia niemieckiego BGB „jedynym państwem, w którym obowiązuje prawo rzymskie” – L a n g r o d, dz. cyt., s. 14.

⁴⁶ W 31 lat po upadku rządu faszystowskiego i takowej partii – zob. F. B a l s i m e l l i, *Discorso pronunciato dalla Reggenza nella seduta consigliare del 23 settembre 1944*, San Marino: Arti Grafiche Filippo Della Balda 1944, *passim*.

społeczne i stosunek państwa do obywatela cechuje szczególne umiłowanie wolności⁴⁷. Skoro za testament polityczny św. Maryna uchodzą ostatnie słowa wypowiedziane przezeń wobec członków nowej społeczności *Relinquo vos liberos ab utroque homine*, a ich wyobrażenie graficzne widnieje na obrazie przedstawiającym glorię założyciela nad tronem kapitanów-regentów w Sala del Consiglio, skoro na tarczy, na której wspiera się wspomniana już alegoria republiki przedstawiona w tejże sali, widnieje sentencja *In republica libertas*, skoro na godle państwowym gałązki laurową i dębową przepasuje wstęga z napisem *Libertas*⁴⁸, skoro centralne miejsce Piazza della Libertà, na którym umieszczono Palazzo del Governo, zajmuje statua wolności, skoro wreszcie przejście graniczne, którym od strony Rimini przybywa co dzień do San Marino mnóstwo gości wieńczy wiadukt opatrzone powitaniem *Benvenuti nell'antica terra della libertà*, oczywiście jest odniesienie się do *perpetuae libertatis terrae Sancti Marini* w księdze I rubryce XIII statutu, tudzież obrona wolności w ustawie nr 59: zarówno poprzez odwołanie się do wartości (preambuła: *Il Consiglio Grande e Generale, consapevole delle gloriose tradizioni di libertà e di democrazia della Repubblica...*), uznanie międzynarodowych unormowań praw człowieka (art. 1: *La Repubblica... aderisce alle Convenzioni internazionali in tema di diritti e di libertà dell'uomo*), jak i jednoznaczne ustanowienie tychże w wewnętrznym porządku prawnym (art. 6: *La Repubblica riconosce a tutti le libertà civili e politiche etc.*). W kontekście opartego na afirmacji wolności antropocentryzmu interesujące wnioski wyciągnąć można z zestawienia dwóch kwestii. Pierwszą jest niewątpliwy prymat San Marino wśród państw abolicjonistycznych, ostatnia znana egzekucja odbyła się tam bowiem w 1468 r., karę śmierci za przestępstwa pospolite zniesiono w 1848 roku, definitywnie wyłączono ją zaś z rejestru kar w roku 1865⁴⁹. Sąsiaduje z nią inne oblicze praw jednostki trącające nutą

⁴⁷ Zob. interesująco na ten temat: C h e z z i, C i a v a t t a, dz. cyt., s. 73.

⁴⁸ Zdarza się też przypisywanie rangi symbolu wolności przedstawionym na godle państwowym wieżom trzech twierdz na Monte Titano (tak J. W r o n a, *Herby państwowe w nauce geografii*, „Geografia w Szkole” 1996, nr 5, s. 296), bądź domniemywanie spełniania takiej funkcji przez dolny, niebieski pas flagi państwowej (tak C a r d i n a l i, dz. cyt., s. 7; A. Z n a m i e r o w s k i, *Flagi świata. Ilustrowany przewodnik*, Warszawa: Horyzont 2002, s. 30).

⁴⁹ <http://web.amnesty.org/library/index/ENGACT500121997>. W obu pierwszych kategoriach San Marino wyprzedza wszystkie inne pozostałe państwa świata ujęte w statystyce Amnesty International, w kategorii trzeciej ustępując o 2 lata Wenezueli. Zob. też: D u u r s m a, dz. cyt., s. 231; L a n g r o d, dz. cyt., s. 15; G. H. F l a n z, *San Marino*, w: *Constitutions of the Countries of the World*, ed. A. P. Blaustein, G. H. Flanz. Dobbs Ferry,

konserwatyźmu, mianowicie kwestia nierównej dostępności w ubieganiu się o urzędy publiczne: nie chodzi mi tylko o miejsce San Marino w ariergardzie państw zrównujących prawa kobiet wobec praw przysługujących dotąd jedynie mężczyznom (czynne prawo wyborcze otrzymały w 1960 r. zaś prawo ubiegania się o urzędy publiczne w roku 1973⁵⁰, w efekcie czego kobieta piastowała po raz pierwszy urząd kapitana-regenta w 1981 r., ale dopiero ustawą nr 95 z 19 września 2000 r. znowelizowano art. 4 ustawy nr 59 wskazując *expressis verbis* na płeć jako kryterium nie mogące wpływać na dyferencjację sytuacji prawnej jednostki⁵¹), ale również o ciągłe obowiązywanie w prawie wyborczym innych cenzusów. Rzecz jasna, w stosunku do systemu ustanowionego ustawą wyborczą z 18 listopada 1926 r. udzielającą prawa głosowania wyłącznie mężczyznom o statusie *pater familias* (kolejne nawiązanie do wzorów rzymskich) oraz nie obdarzonym tym mianem, a legitymującym się cenzusem majątkowym (płatnicy podatku dochodowego w kwocie nie mniejszej niż 150 lirów rocznie), zawodowym (członkowie milicji) i wykształcenia (absolwenci szkół wyższych⁵²) nastąpiły daleko idące zmiany, aktualny

---

New York: Oceana Publications, Inc. 1975, s. 3 – datujący zniesienie kary śmierci odpowiednio na rok 1849 lub 1859. Pionierską rolę San Marino dostrzega również Zubowicz (*W imieniu ofiar*, „Rzeczpospolita” nr 222 (4476) z 23 września 1996 r., s. 6), myląc wszakże zniesienie kary śmierci z zaprzestaniem jej wykonywania, które opóźnia o 4 stulecia, datując dopiero na wiek XIX. Abolicji w San Marino dokonano tuż przed krótkotrwałym zniesieniem w 1849 r. kary śmierci (przy utrzymaniu jej w 2 przypadkach) w Niemczech – szerzej: D. J a n i c k a, *Parlament frankfurcki 1848-1849 roku jako niezwykły epizod w dziejach prawa karnego w Niemczech*, w: *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia historyczne o prawie dedykowane Prof. Stanisławowi Grodziskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. J. Malce, W. Uruszczak, Kraków: Wydawnictwo UJ 2001, s. 433-436, 438-439.

⁵⁰ Zob. K r i t z e r, dz. cyt., s. 1401; D u u r s m a, dz. cyt., s. 227; B i r d, dz. cyt., s. 4.150.7; S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 61; P r o n i Ń s k a, dz. cyt., s. 510; zob. również: F l a n z, dz. cyt., s. 6, 8; G. Th. K u r i a n, *San Marino*, w: *World Encyclopedia of Parliaments and Legislatures*, ed. tenże, Chicago-London: Fitzroy Dearborn Publishers 1998, s. 586 – datujący umożliwienie ubiegania się o urzędy publiczne kobietom na 1974 r., podczas gdy w tym roku (wybory parlamentarne 8 września) kobiety po raz pierwszy skorzystały z prawa ustanowionego ustawą nr 29 z 10 września 1973 r.; Duursma (dz. cyt., s. 227) przedwcześnie umieszcza natomiast przyznanie kobietom czynnego prawa wyborczego na rok 1958, tymczasem jest to jedynie data uchwalenia ustawy (nr 36 z 29 grudnia 1958 r.), na podstawie której kobiety otrzymały prawo głosu z dniem 1 stycznia 1960 r. Likwidację cenzusu płci w prawie wyborczym w San Marino zestawić można z analogicznymi zabiegami dokonanymi w innych państwach Europy: w 1960 r. na Cyprze, w 1962 r. w Monako i w 1971 r. w Szwajcarii, zaś jeszcze później (w 1977 r. na szczeblu komunalnym, a w 1984 r. na krajowym) w Liechtensteinie.

⁵¹ Zob. S t ę p n i c k i, dz. cyt., s. 60.

⁵² Jak pisze Langrod (dz. cyt., s. 6), wobec osób z tytułem doktora nie żądano spełnienia cenzusu obywatelstwa.

wszakże stan prawny nie zezwala na zasiadanie w składzie parlamentu m.in. duchownych, analfabetów oraz osób pozostających ze sobą w związku małżeńskim, co się zaś tyczy kapitanów-regentów, nie mogą kandydować do tej godności osoby, które nabyły obywatelstwo republiki w drodze naturalizacji.

Trudno nie zauważyć, że supremacja wolności nad równością jest dla ustroju San Marino cechą specyficzną; jedną z wielu skłaniających do zgłębiania zawłości tego systemu politycznego, dla konstytucjonalisty znacznie bardziej pouczającego niżli krzywdzące San Marino klasyfikowanie go jedynie do rzędu państw karłowatych.

BIBLIOGRAFIA

- Almanach wiedzy powszechnej 1998*, Warszawa: Skrzydła 1998.
- B a l s i m e l l i F., Discorso pronunciato dalla Reggenza nella seduta consigliare del 23 settembre 1944, San Marino: Arti Grafiche Filippo Della Balda 1944.
- B a ł a b a n A., Krajowe, porównawcze i unijne prawo konstytucyjne, w: Księga jubileuszowa z okazji 15-lecia Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego, red. Z. Ofiarski, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2004, s. 199-202.
- B a n a s z a k B., Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych, Kraków: Zakamycze 2004.
- B i Ń k o w s k i A., Almanach państw świata 2004, Warszawa: Książka i Wiedza 2004.
- B i r d J. E., The Legal System of the Most Serene Republic of San Marino, w: Modern Legal Systems Cyclopedica, vol. IV. Western Europe (B). Non-E. E. C. Countries, ed. K. R. Redden, L. L. Schlueter, Buffalo, New York: William S. Hein&Co, Law Publisher 1989 [1993], s. 4.150.2-4.150.8.
- B o r z y Ń s k a M., Dlaczego do Republiki San Marino? „Geografia w Szkole” 1996, nr 3, s. 172-173.
- C a m m i l l e r i R., Wielka księga Świętych Patronów, Kielce: Jedność 2001.
- C a r d i n a l i M., San Marino and his History, San Marino: La Souvenir 1984.
- C h e z z i A., C i a v a t t a L., Investire a San Marino, Rimini: Maggioli Editore 1994.
- C h m a j M., San Marino, w: Encyklopedia politologii, t. II: Ustroje państwowe, red. W. Skrzydło, M. Chmaj, Kraków: Zakamycze 2000, s. 357.
- D a c h i n W. N., Rjespublika San-Marino, Moskwa: Znaniye 1989.

- D a r e s t e F.-R., D a r e s t e P., Les constitutions modernes, Europe–Afrique–Asie–Océanie–Amérique, t. II: Europe. Hongrie à Yougoslavie, Paris: Librairie du Recueil Sirey 1929.
- D a v i e s N., Trzy paszporty mojego syna, rozmawiał M. Ostrowski, „Polityka” 2003, nr 41, s. 58, 60.
- D m o c h o w s k i F. S., Włochy. Obraz historyczny i opisowy krajów na Półwyspie Włoskim znajdujących się oraz Sycylii, Malty, Korsyki i Sardynii, Warszawa: Księgarnia F. S. Dmochowskiego 1837.
- D u r s m a J. C., Self-Determination, Statehood and International Relations of Micro-States. The Cases of Liechtenstein, San Marino, Monaco, Andorra and the Vatican City, Leiden: Rijksuniversiteit te Leiden 1994.
- F l a n z G. H., San Marino, w: Constitutions of the Countries of the World, ed. A. P. Blaustein, G. H. Flanz, Dobbs Ferry, New York: Oceana Publications, Inc. 1975, s. 1-8.
- F l e s z a r M., Europa, Warszawa: Wiedza Powszechna 1961.
- G a l s t e r J., Standard w prawie konstytucyjnym, w: Pokój i sprawiedliwość przez prawo międzynarodowe. Zbiór studiów z okazji sześćdziesiątej rocznicy urodzin Profesora Janusza Gilasa, red. C. Mik, Toruń: TNOiK „Dom Organizatora” 1997, s. 103-108.
- G o d u ń T., C y g n a r o w s k i M., D u d e k S., I w a n i s z c z u k P., Leksykon systemów politycznych, Warszawa: DW Elipsa 2003.
- G r a n a t M., Granice wolności religijnej w społeczeństwie pluralistycznym, w: Kultura i prawo. Materiały III Międzynarodowej Konferencji na temat „Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej”, Warszawa, 2-4 września 2002, red. J. Krukowski, O. Theisen, Lublin: TN KUL 2003, s. 173-192.
- G u r w i c z G. S., San-Marino. Wwodnaja stat’ja, w: Konstitucii burżuaznych gosudarstw Jewropy, red. tenże, Moskwa: Izdatielstwo Inostrannoj Litieratury 1957, s. 801-802.
- H o l z e r M., E c k h a r d t K., Wstęp do prawoznawstwa, Przemysł: Wyższa Szkoła Administracji i Zarządzania 2002.
[http:// web.amnesty.org/library/index/ENGACT500121997](http://web.amnesty.org/library/index/ENGACT500121997).
- Il Santo. Vita – Reliquie – Culto – Luoghi di S. Marino diacono, Fondatore e Patrono. Cura Gosti E. [Rimini] 2001.
- J a n i c k a D., Parlament frankfurcki 1848-1849 roku jako niezwykle epizod w dziejach prawa karnego w Niemczech, w: Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia historyczne o prawie dedykowane Prof. Stanisławowi Grodzkiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków: Wydawnictwo UJ 2001, s. 431-439.
- K o s i c k i A., Problem podmiotowości europejskich „minipaństw” w świetle prawa międzynarodowego, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2002, z. 1, s. 105-122.
- K r i t z e r H. M., San Marino, w: Legal Systems of the World: a Political, Social and Cultural Encyclopedia, vol. IV, ed. tenże, Santa Barbara–Denver–Oxford: ABC-CLIO 2002, s. 1400-1403.

- K r u k o w s k i J., Konkordaty współczesne. Doktryna. Teksty (1964-1994), Warszawa: Civitas Christiana 1995.
- K u r i a n G. Th., San Marino, w: World Encyclopedia of Parliaments and Legislatures, ed. tenże, Chicago-London: Fitzroy Dearborn Publishers 1998, s. 586.
- L a n g r o d W. Ł., Ustrój państwowy Rzeczypospolitej San-Marino, Warszawa: [Salezjańska Szkoła Graficzna] 1932.
- Leges Statutae Reipublicae Sancti Marini, Florentiae: Cooperativa Typographia 1895.
- L y e K., Państwa świata, Warszawa: Wyd. Elipsa 2003.
- M i e l c a r e k R., San Marino, Poznań: Sorus 2001.
- M i r k i n e - G u e t z é v i t c h B., Les Constitutions européennes, t. II. Textes des Constitutions (France à Yougoslavie), Paris: Presses Universitaires de France 1951.
- N o w i c k i M. A., Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo 1999 (część I), Warszawa: Ośrodek Informacji Rady Europy, Centrum Europejskie UW 1999.
- N o w i c k i M. A., Ewangelia jako wyraz tradycji, „Rzeczpospolita” nr 65 (5230) z 18 marca 1999, s. 17.
- Państwa świata. Ilustrowany leksykon, Warszawa: Świat Książki 2004.
- P e a s l e e A. J., Constitutions of Nations, vol. III. Europe, The Hague: Martinus Nijhoff 1968.
- P r o n i ń s k a A., Historia San Marino, w: Historia małych krajów Europy, Andora–Liechtenstein–Luksemburg–Malta–Monako–San Marino, red. J. Łaptos, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum 2002, s. 467-510.
- San Marino, w: Słownik szkolny. Państwa świata, red. T. Mołdawa, Warszawa: WSiP 1998, s. 318.
- San Marino: Klauzula religijna w ślubowaniu parlamentarnym (wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 18 lutego 1999 r. w sprawie Buscarini i inni przeciwko San Marino), przekład i oprac. L. Garlicki, „Przegląd Sejmowy” 1999, nr 6, s. 140-144.
- S i k o r s k a B., Sytuacja prawnomiędzynarodowa europejskich państw karłowatych (Liechtenstein, Monako, San Marino, Andora), Warszawa: PISM 1972.
- S ł ę c k a E., We włoskim okrążeniu, „Tajemnice Świata” 2004, nr 25, s. 16.
- S t ę p n i c k i S., System polityczny „Najjaśniejszej Republiki San Marino” (maszynopis złożony do druku).
- Ś m i g a s i e w i c z M., System polityczny Księstwa Liechtenstein, Warszawa: DW Elipsa 1999.
- T a m a g n i n i E., Attraverso le istituzioni sammarinesi: Un breve profilo della Reggenza e del suo mandato, „L’Ospite” 1988, nr 1, s. 16.
- T u r c h i n i A., Diritti sovrani e desiderio di potenza della Santa Sede nel XVIII secolo. Il caso di San Marino, w: La tradizione politica di San Marino. Dalle origini dell’indipendenza al pensiero politico di Pietro Franciosi. Cura Righi Iwanejko E., San Marino: Il Lavoro Editoriale 1988, s. 237-311.
- V i s s e r de H., De Republiek San Marino, Leiden: A. W. Sijthoff’s Uitgever-smaatschappij N.V. 1941.

- W r o n a J., Herby państwowe w nauczaniu geografii, „Geografia w Szkole” 1996, nr 5, s. 293-298.
- Z n a m i e r o w s k i A., Flagi świata. Ilustrowany przewodnik, Warszawa: Horyzont 2002.
- Z u b o w i c z B., Republika wolności, „Rzeczpospolita” nr 196 (4149) z 25 sierpnia 1995, s. 8.
- Z u b o w i c z B., W imieniu ofiar, „Rzeczpospolita” nr 222 (4476) z 23 września 1996, s. 6.

ON THE SPECIFIC FEATURES OF THE POLITICAL SYSTEM OF SAN MARINO

S u m m a r y

The author sought to present a concise description and commentary of those specific features of the political system of the Republic of San Marino which make it different from other better known constitutional systems. Starting from the name of the state, the name of its saint founder, and the religious relations connected with Christian tradition, the author lists its main characteristics. They are as follows: a two-man composition of the head of the state, the problematic issue of the division or homogeneity of the authorities, the specific character of the office of justice, San Marino does not correspond to any of the universally known political systems, the enormous role direct democracy, the continuous character of the republican form of government, the permanent character of the oldest of the constitutions in the contemporary world, and, eventually, the legal status of the individual.

To conclude, the author focuses on the abundance of specific features of the political system of the republic which, as he thinks, should arouse interest on the part of the legal science, and that not only because San Marino belongs to the group of dwarf countries.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: San Marino, ustrój, republika, demokracja, kapitanowie-regenci.

Key words: San Marino, political system, republic, democracy, captains-regents.